

ŠVIETIMAS IR ŽINIASKLAIDA

Lietuvos radijo ir televizijos generalinio direktoriaus p. **Kęstučio Petrauskio** pranešimas, perskaitytas Lietuvos DAAD Klubo seminare 2006 m. gegužės mėn. 19 d. Vilniaus pedagoginiame universitete

Atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje buvo tikimasi, kad po dramatiškų įvykių, kovos už laisvę, greit ir nesunkiai įsitvirtins brandi demokratija. Antra, rinkos ekonomika užtikrins aukštą pragyvenimo lygį visiems Lietuvos gyventojams (lyginimai su Švedija). Trečia, kūrybos ir spaudos laisvė atvers visus kelius nacionalinei kultūrai suklestėti.

Po pirmų metų pradinės euforijos atėjo prablaivėjimas. Visų pirma tapo aišku, kad laisva rinka negarantavo ir negarantuos geresnio gyvenimo visiems. Antra, pradinis kapitalo kaupimo laikotarpis atskleidė politinį cinizmą, vietoj brandžios demokratijos kilo pavojus apskritai demokratiškos vertybių degradacijai. Visuomenė pamatė net esminių laisvių, žmogaus teisių pažeidimus (korupcija, biurokratų savivalė, teismų problemos).

Pagaliau trečia, kūrybos ir spaudos laisvė sudarė galimybes ne tik kultūrai klestėti, bet ir atvėrė daug problemų: žemo lygio, pseudokultūros išsigalėjimą, spaudos televizijos, radijo ir interneto bulvarizaciją. Dar daugiau – atskleidė priespaudos metais retušuotą ganėtinai žemą bendrą visuomenės išsivystymo, kultūrinį lygį.

Paradoksas, Lietuvos intelektualai, suvaidinę ypatingą vaidmenį kovoje už laisvę, nepriklausomybę tapo kai kuria prasme laisvos rinkos aukomis. Žemi atlyginimai, pasikeitęs ne teigiama linkme visuomenės požiūris – dalis naujos kultūros žmonių padėties atspindys.

Spauda arba bendrai žiniasklaida sovietmečiu buvo ciniška, propaguodama totalitarizmą. Kita vertus, ir demokratijoje dalyje žiniasklaidos prasiveržia ciniškumas, propaguojama tai, kas nesiderina su bendražmogiškais vertybėmis, pilietiškumu net valstybiškumu.

Informacijos lavina

„57 kanalai, bet eteryje nyku ir tuščia“, - taip televizijų programas yra įvertinęs garsus roko muzikantas Bruce Springsteenas. Iš tiesų, šiuolaikiniame pasaulyje žmogus yra apsuptas informacija sklindančia iš televizijos, radijo, spaudos, interneto. Užgriuvus tokiai informacijos lavinai neretai žmonės apskritai ima vengti bet kokios informacijos. O tai skatina žiniasklaidą vis labiau ir labiau orientuotis į pramogas. Tam, žinoma, kad pritrauktų klausytojus, žiūrovus, skaitytojus.

Dėl šių priežasčių pastaraisiais metais Lietuvoje išryškėjo tendencija tiek spaudą tiek televiziją laikyti vien tik komerciniais produktais, neakcentuojant jų prievolės būti kultūros, demokratijos ramsčiu.

Milžiniška konkurencija verčia redakcijas įmanomai greičiau skelbti turimą informaciją, jos netikrinant. Tuo būdu išsivyravo sensacijų, o ne tiriamoji žurnalistika, nors jos pavadinimu dažnai prisidengiama. (Geriausiais pavyzdys – televizijos laida „Paskutinė instancija“).

Beje, tokios tendencijos matomos ne vien Lietuvoje. Todėl jau ne kartą Europos Sąjunga, Europos Taryba savo dokumentuose pabrėžė, kad žiniasklaida yra ne vien komercijos produktas, bet ir labai svarbi kultūros, socialinio visuomenės gyvenimo elementas.

Ar Springsteeno žodžiai tinka Lietuvai? Ar gali ir turi valstybė daryti įtaką žiniasklaidai, kad ji ne vien orientuotųsi į pramogas, sensacijas?

Žiniasklaidos laisvės garantavimas

Kaip jau minėta, transformacijos procesas apėmęs Lietuvą, kaip ir kitas Rytų bei vidurio Europos šalis, nebuvo toks efektyvus, kaip tikėtasi. Taip pat ir laisvos žiniasklaidos sukūrimas pasirodė esąs kur kas sudėtingesnis nei atrodė.

Išryškėjo kelios didžiausios problemos: 1. Žiniasklaidai, kaip ir bendram politiniam gyvenimui stinga politinės kultūros. 2. Kokybiškai žiniasklaidai susikurti stinga finansinių išteklių. 3. Politikai ir politinės partijos vis siekia kontroliuoti visuomeninį transliuotoją.

Kita vertus, jau nepriklausomybės aušroje buvo suprasta, kad žiniasklaidos laisvė, žodžio ir nuomonių laisvė yra vienas svarbiausių pagrindų, užtikrinančių modernios demokratijos funkcionavimą.

Žiniasklaidos negalima atskirti nuo valstybės visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo. Ji ne tik vadinamoji ketvirtoji valdžia, bet ir visuomenės atspindys. Kaip pastebėjo ilgametis „The Washington Post“ redaktorius Stephenas S. Rosenfeldas „Be to, kad žiniasklaida informuoja, ji turi imtis ir švietėjiškos misijos“.

Įstatymų, kurie garantuotų žiniasklaidos laisvę priėmimas Lietuvoje gana ilgai užsitęsė. Dar prieš nepriklausomybės paskelbimą, 1990 metų vasario 9d. buvo priimtas „Spaudos ir kitų masinių informavimo priemonių įstatymas“. Nors jis jau garantavo spaudos laisvę, bet nepanaikino „glavlito“ t.y. cenzūros institucijos. 1992 metais ši cenzūros institucija buvo pervadinta į „Spaudos kontrolės valdybą“ prie Teisingumo ministerijos. Ši institucija reglamentavo spaudos darbą.

Tik priėmus 1996 metų „Visuomenės informavimo įstatymą“ buvo panaikinti paskutiniai valstybinio reguliavimo likučiai. O tais pačiais metais priėmus „Lietuvos radijo ir televizijos įstatymą“, buvo padėti pagrindai dabar egzistuojančiai žiniasklaidos savireguliacijai, sukurta dualinė, gyvuojanti daugelyje pasaulio šalių, žiniasklaidos sistema: be komercinės televizijos ir radijo sukurta ir visuomeninė - visuomeninis radijas ir televizija.

Šiems dviem įstatymai garantuota spaudos laisvė, žiniasklaidos savireguliacija ir išplėta 25 Lietuvos respublikos konstitucijos nuostata, skelbianti, kad „kiekvienas žmogus turi teisę savo įsitikinimus, juos reikšti. Niekas negali trukdyti žmogui rinkti, platinti idėjas ir informaciją“.

Trečiasis „Visuomenės informavimo įstatymo“ straipsnis sako, kad informacijos skleidimo laisvė gali būti apribota tik ypatingu atveju – jei valstybei, visuomenei ir jos konstituciniai santvarkai iškyla grėsmė. Kita vertus, tas pats įstatymo straipsnis sako, kad žiniasklaida privalo laikytis Lietuvos įstatymų, tarptautinių mūsų šalies įsipareigojimų, gerbti nuomonių įvairovę, laikytis žurnalistinės etikos, prisidėti prie valstybės pažangos, stiprinti nepriklausomybę, plėtoti nacionalinę kultūrą, stiprinti dorovę.

Laisvė visiems

„Spaudos ar televizijos perdavimas į užsieniečių rankas, mano nuomone, yra tas pat, kas atiduoti vaikus į vaikų namus“, - yra pasakęs buvęs „The Washington Post“ redaktorius Stephen S. Rosenfeldas. Jis neigiamai vertino tai, kad užsienio kompanijos įsigyja amerikietišką spaudą. Ir kitose Vakarų šalyse neigiamai žiūrima į užsienio kapitalo dominavimą nacionalinėje žiniasklaidoje. Prieš kelis metus buvo kilęs nemažas triukšmas, kai Amerikos multimilijonierius įsigijo Vokietijos SAT1 – Pro7 televizijų grupę.

Lietuvoje nėra neigiamo nusistatymo prieš Vakarų investuotojus. Kita vertus, nemaža dalis visuomenės, politinio ir kultūrinio elito supranta kokią realią grėsmę šaliai kelia Rusijos žiniasklaida, visų pirma televizijos, radijo stotys. Net ir be didelių tiesioginių investicijų Rusija pasiekia, kad Lietuva nemaža dalimi išliktų Rusijos kultūros ir informacinėje erdvėje. Ypatingai didžiuosiuose miestuose viena populiariausių televizijos stočių yra „Pervyj baltyjskyj kanal“ ir radijo stotis „Russkoje radio“

Lietuvoje bet kuris asmuo, jei tik jam neuždrausta įstatymu, gali rinkti ir skleisti informaciją. Tai reiškia, kad bet kas gali įkurti laikraštį ar žurnalą.

Tik radijo ir televizijos veikla yra licencijuojama. Radijo dažnių komisija kas ketvirtį pateikia Radijo ir televizijos komisijai ataskaitą apie egzistuojančius laisvus dažnius. Komisija skelbia konkursus ir išduoda licenzijas. Įstatymas draudžia tik bankams, valstybinėms institucijoms ir partijoms turėti savo žiniasklaidos priemones, ar jų akcijų paketus. Todėl partijos ir žiūri į visuomeninį transliuotoją: štai kas turi atspindėti mūsų pozicijas.

Maža reklamos rinka

Kaip jau minėta žiniasklaidos konkurencija Lietuvoje milžiniška. 4 Nacionalinės televizijos, per 10 nacionalinių radijo stočių, kelios dešimtys lokaliųjų, 4 dienraščiai, per 100 regioninių ir lokaliųjų laikraščių. Tuo tarpu 2005 metais visa reklamos rinka sudarė tik kiek daugiau nei 300 mln. Litų. Iš jų 38 proc. atiteko televizijai, 35 proc. laikraščiams, 13 proc. žurnalams, 9 proc. radijo stotims.

Dėl tokios didelės konkurencijos Lietuvoje nėra nei vieno dienraščio, kurį būtų galima pavadinti kokybišku, konservatyviu laikraščiu. Visa spauda yra persmelkta bulvarinių elementų.

Tačiau net bulvarinė spauda visuomenėje, demokratijoje vaidina didžiulį vaidmenį. Pavyzdžiui, buvęs „Die Zeit“ redaktorius ir leidėjas Theo Sommeris yra pasakęs, kad „gerai, kad ji (t.y. bulvarinė spauda) yra tokia paprasta, kad tai, kas joje parašyta suprasti gali kiekvienas skaitantysis. Taip pat manau, kad bulvarinė spauda nėra tokia bloga, kaip apie ją kalbama. Juk žmonės domisi skandalais, paskalomis, gandai. Taigi logiška – kokie skaitytojai, tokia ir spauda“.

Kaip ir lietuvių rašytojas bei publicistas Saulius Tomas Kondrotas teigė, kad „pati visuomenė turi būti vertinama kritiškiau, nes bulvarinė spauda siūlo tai, ko reikalauja minia. Sensacijų troškulys turi savo pagrindą“

Lietuvoje, kaip ir kitose šalyse pastaraisiais metais išryškėjo tendencija, kad bulvarinė spauda savo tiražais aplenkė kokybiškesnius dienraščius. Stebėtis tuo labai nevertėtų, nes kaip sakė amerikiečių publicistas S.S.Rosenfeldas, „tokie jau yra žmonės: jie nori matyti, kad ir kiti yra nelaimingi, kad kažkas juos gali pažeminti“.

Ar pagal Lietuvos Respublikos įstatymus valdžia gali kištis, reguliuoti spaudą, riboti bulvarinę žiniasklaidą. Atsakymas paprastas ir vienareikšmis – „ne“. Tam yra sukurtos žiniasklaidos savireguliacijos institucijos: Žurnalistų ir leidėjų etikos komisija bei Žurnalistų ir leidėjų etikos inspektorius. Kaip ir visa žiniasklaida, taip ir šios reguliuojančios institucijos vadovaujasi Lietuvos įstatymais ir Lietuvos Respublikos žurnalistų ir leidėjų etikos kodeksu, kurio nauja redakcija buvo patvirtinta 2005 metais.

Šis kodeksas sako, kad žurnalistai ir leidėjai turi gerbti žmogaus privatumą, gerbti jo garbę, nepažeisti orumo, privataus gyvenimo, pateikti tik tikslią, neiškreiptą informaciją. Bet praktikoje nuspręsti kas garbinga kas ne labai sunku. Dar sunkiau nuspręsti kas padoru, o kas ne. Pagaliau visuomenės požiūris į moralės normas keičiasi. Lietuva, be to, pasirinko liberalesnio požiūrio į

žiniasklaidą kelią. Kitose šalyse žiniasklaidai yra keliami didesni reikalavimai. Pavyzdžiui, prieš kelis metus nuskambėjo įvykis Amerikoje, kai vienos radijo stoties didžėjai laidos metu juokaudami paragino savo klausytojus pasimylėti viešosiose vietose. Už tai abu laidos vedėjai buvo nedelsiant atleisti iš darbo.

Kas moralu, kas ne, kas galima kas ne skiriasi įvairiose šalyse. Prieš gerą mėnesį Didžiosios Britanijos tabloidas „Sun“ išspausdino Vokietijos kanclerės Merkel slapta darytas nuotraukas, kuriuose ji nufotografuota persirengianti maudymosi kostiumėlių. Tokie „paparaciški“ kadrai įprasti britų žiniasklaidai. Tuo tarpu Vokietijoje kilo baisus triukšmas, Vyriausybė ėmė svarstyti ar nevertėtų „Sun“ laikraščio paduoti į teismą, o vokiečių bulvarinis dienraštis „Bild“ paskelbė karą britams ir dviprasmiškai paragino vokiečius sutriuškinti anglus per pasaulio futbolo čempionatą, vyksiantį Vokietijoje.

Vokietijoje, beje kaip ir Lietuvoje, kiek kitaip nei anglosaksiškose šalyse, žiūrima į politikų privatumą. Visame pasaulyje nuskambėjo buvusio Vokietijos kanclerio Gerardo Schroderio laimėta byla, kad jis plaukų nedažo. Be to, teismas uždraudė opozicijai kritikuoti Schroderį už jo sandėrį bei ryšius su Gasprom'u. Lietuvoje panašią bylą yra laimėjęs Artūras Zuokas, teisme uždraudęs žiniasklaidai kalbėti apie jo bylą.

Lietuva šia prasme labiau panaši į Vokietiją. Pavyzdžiui, nemaža visuomenės dalis neigiamai įvertino tai, kad Lietuvos televizija atskleidė ir parodė, jog žemės ūkio ministrė Kazimiera Prunskienė gavo iš neaiškaus Rusijos fondo kunigaikštienės titulą ir regalijas. Visa anglosaksiškose šalyse būtų vertinta kaip visuomenės intereso gynimu.

Ar vien tik milžiniška konkurencija verčia žiniasklaidą bulvarėti, vaikytis skandalų, skleisti gandus? Žiniasklaidos ekspertai Vakaruose pabrėžia, kad šiuolaikinėje visuomenėje spauda nedaug kuo skiriasi nuo politikų. Žurnalistai irgi siekia garbės, nemato nieko kito tik savo karjerą, nesiskaito su priešininkais, ir siekia kuo didesnės įtakos. Tiek ekonominės, tiek politinės.

Kita vertus, kaip pabrėžė Theo Sommer, vargu ar galima reikalauti, kad žurnalistai būtų moralesni, nei kiti visuomenės nariai. Svarbiausia, jo nuomone, žurnalistas turi vadovautis savo veikloje dešimčia Dievo įsakymų, gerbti įstatymus, elgtis garbingai, neiškreipti faktų. Ir, svarbiausia, žinoti kiek daugiau nei kiti.

Kultūra ir spauda

Lietuvos Respublikos „Visuomenės informavimo įstatymas“ įpareigoja valstybę remti kultūrinę ir švietiejišką žiniasklaidą. Tam yra sukurtas Spaudos radijo ir televizijos fondas. Jo veikla yra finansuojama iš valstybės biudžeto. Fondo veiklą prižiūri įvairių kūrybinių organizacijų atstovai. Fondas remia nedidelius tiražus turinčius spaudos leidinius, kurie negali pritraukti reklamos ir iš jos išsilaikyti. Taip pat fondas gali paremti atskiras švietimo, kultūros radijo ir televizijos laidas.

Lietuvos valstybė ir visuomenė, skatinant žiniasklaidos įvairovę, iš dalies (nes beveik pusę lėšų visuomeninis transliuotojas turi užsidirbti iš reklamos) išlaiko ir nacionalinį transliuotoją. Kaip sakoma LRT įstatyme, nacionalinio transliuotojo programose „turi būti užtikrinta temų ir žanrų įvairovė, laidos turi būti skirtos įvairiems visuomenės sluoksniams, įvairaus amžiaus, įvairių tautybių ir įvairių išitikinimų žmonėms. Programose neleidžiama įsivyrėti vienašališkoms politinėms pažiūroms; LRT informacinėse laidose, komentaruose pateikiama informacija turi būti pagrįsta, atspindėti įvairias politines pažiūras, o nuomonės ir faktinės žinios - autorizuotos, patikrintos ir išsamios. LRT programose pirmenybė teikiama nacionalinei kultūrai, taip pat informacinėms, pasaulio kultūros, publicistikos, analizės, pažintinėms, šviečiamosioms, meno laidoms“.

Apskritai tik nacionalinis transliuotojas reprezentuoja rimtą ir analizuojančią žiniasklaidą Lietuvoje. Visoms laidoms keliami aukšti reikalavimai.

Kita vertus, per 16 nepriklausomybės metų nacionalinis transliuotojas ypač patyrė politinį, įvairių lobistinių grupių, tarp jų ir kultūros lobistų spaudimą. Per tą laiką pasikeitė 14 generalinių direktorių. Visos valdančiosios partijos ar koalicijos siekė, pasinaudodamos kultūros žmonėmis, kad LRT vadovavimas atsidurtų jų rankose.

Europos transliuotojų sąjunga, kurios narė yra ir LRT, ne kartą yra pabrėžusi, kad naujos demokratijos šalyse visuomeniniai transliuotojai patyrė politizaciją, marginalizaciją ir komercializaciją. Politizacija reiškia politinės valdžios siekį pajungti visuomeninį transliuotoją savo interesams.

Jei taip atsitinka, žmonės praranda pasitikėjimą tokiu radiju, televizija. Taip buvo atsitikę ir su LRT, kai nepriklausomybės pradžioje politinės jėgos kontroliavo vadovavimą nacionaliniam transliuotojui.

Tai sukėlė ne tik žmonių nepasitikėjimą. Žmonės nasisuko, žiūrovai įsijungė kitus kanalus. Tai reiškė auditorijos praradimą, reklamos pajamų sumažėjimą ir didžiules finansines skolas. Per dešimtmetį, t.y. nuo 1990 metų iki 2000 metų iš monopolininkės Lietuvos televizija buvo spėjusi virsti marginaliniu transliuotoju, kurio dienos auditorija siekė vos 5-7 procentus.

Kita vertus, valstybei neužtikrinant pakankamo finansavimo, LRT yra priversta labiau komercializuoti savo veiklą. Siekiama surinkti kuo daugiau pajamų iš reklamos, nuomos, kitų veiklos sričių. Tai atitraukia dėmesį nuo pagrindinių prioritetų. Tačiau pagrindinė problema išlieka politinis spaudimas ir politinių jėgų kišimasis.

Apibendrinant galima būtų teigti, kad Lietuvos žiniasklaidai būdingos bendros posovietinės mūsų visuomenės ydos. Teisiškai spauda tapo laisva. Pliuralizmo taip pat pakanka. Bet ne iš piršto laužtas ir visuomenės nepasitenkinimas – užmirštama tai, nuo ko prasidėjo pranešimas: „Be to, kad žiniasklaida informuoja, ji turi imtis ir švietėjiškos misijos“.